

Tarih Üzerine

Prof. Dr. İlber Ortaylı

Zamanımızın düşünürlerinden Daniel Halevy “tarihin hızlanması” diye bir kavramdan söz eder. Gerçekten de beşeriyet son üç asırda nüfus artışı ve bu artıştan dolayı ortaya çıkacak sorunları bertaraf edip hayatını sürdürebilmesi için anormal bir teknolojik değişme yaşamıştır. Büyüyen şehirler, eski tip organik enerjiye, yani hayvan gücüne dayanan ulaşımın yerini anorganik enerjiye dayalı daha güçlü ve hızlı ulaşım sağlayan bir teknolojiye terk etmesini, konut mimarisinin değişmesini, şehirlerin sağlık tesislerinin hijyen şartlarının değişmesini ilerlemesini sağlamıştır. Beşeriyetin felsefe, tarihçilik, sanatlar alanında aynı temel değişiklikleri ve süratli değişimleri sağladığını söylemek güçtür. Bu nedenle, beşeriyetin özünde bir ilerlemeden çok, hayatını sürdürme için bir değişim geçirmesinden söz edilebilir.

Modern dünyada nüfus patlaması, en büyük sorundur. Ne var ki, toplumların bu alanda da eşdeğer ve eş zamanlı bir değişim geçirmedikleri açıktır. Mesela Britanya adalarının nüfusu 1700 ile 1800 arasında 6 milyondan, 10,5 milyona çıktı. Ziraat ise sadece yüzde 50 kadar hâsılat artışı sağlamıştır. Ama dış ticaret hacminin aynı dönemde beş misli artması, toplumun nasıl beslendiğini açıklamaya yetiyor. Nitekim kara yollarının uzunluğu da on misli artmıştır. Deniz Ticaret filosu aynı şekilde gelişmiştir. Bu bize İngiltere'nin Akdeniz çevresi ve Yakınoğu limanlarında niye kaçak ticaret yaptığını da anlatıyor. Yani mesela Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un beslenmesi için taşralardan bu şehre taşınacak bir takım tahıl ve meyve daha denizin ortasında İngiltere, Hollanda ve Fransa gemilerine devrediliyor. Bu, aslında yasak bir ihracattır. Fakat yapılıyordu. Şimdi Tanzimat dönemi adamlarının 1838 yılında İngiltere ile yaptığı ve ardından diğer Avrupa devletleriyle tekrarladıkları serbest ticaret antlaşmalarını nasıl değerlendireceğiz. Geçmişteki gelişmeleri bilmeyenler, bu ticari sözleşmeler için ileri geri konuşmuşlardır. Hâlbuki, bu devlet fiiliyattaki ticareti bu sayede kontrol edip vergilendiriyordu. O zaman değerlendirmelerimizi gözden geçirmeliyiz.

Avrupa'daki düzenli nüfus artışı dünyanın diğer kıtalarında bu kadar düzenli değildir. Hastalık ve kıtlık nüfusun bu derecede artmasını engelliyordu. Kıtlık deyince sadece Çin'i ve Hin-

distan'ı düşünmeyiniz; kuzeyimizdeki güçlü devlet Rusya'da bile böyle bir felaket yaşanıyor. Avrupa'nın dışındaki dünya, tarım teknolojisi problemini çözmemişti. Gleb Uspenski'nin “Çeyrek At” başlıklı hikâyesini hatırlayalım. Rus imparatorluğunda özellikle orta Rusya bölgesinde, her dört çiftçi ailesine ancak bir at düşüyordu. Ailenin bireyleri, sabanlarını kendi kuvvetleriyle çekiyorlardı. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Rumeli ve “berketli hilal” denen Suriye, Lübnan ve Mezopotamya eyaletlerinde kitleleri telef eden açlık yaratan kıtlıklar yoktu. Bereketli Mısır ise, 19. yüzyıla kadar bunun bir istisnasıydı. Nüfus aynı asırda her yerde aynı hızla artıyor demek değildir. Nasıl ki bugün de ülkelerin bazılarında nüfus azalmaya başlamışken, bazılarında hâlâ artıyor. Türkiye'nin batısında nüfus azalırken, doğusunda artmaktadır. Görülüyor ki, tarihin itici faktörlerinden biri olan nüfus, titizlikle tespit edilmesi gereken toptancı değerlendirmeye konu olamayacak bir faktördür.

Gene çok önemli bir alan, tarım coğrafyasıdır. İnsanların ne yediğini ne ektiğini belirli hayvanların ne zaman evcilleştirildiğini bilmek önem kazanmaktadır. Çağdaş arkeologlar bu verileri tespit etmeye başladığı zaman; getirdikleri bilgi bazen yazılı metinlerden daha çarpıcı olmuştur. O nedenle, tarihçiliğin yardımcı bilimleri ve uzmanları sonsuz sayıya kadar uzatılabilir. Esasen bu bilgileri tespit etmenin de yöntemleri, her kültür çevresine göre farklıdır. Mesela, 16. asır Avrupa'sında ziraat bitkilerinin isimleri sayılır, resimleri çizilir, haklarında el yazması ve hatta matbaa ile tespit edilen bilgiler vardır. Buna karşılık, doğu ülkelerinde böyle kitaplar olmasa bile başka kaynaklar bulursunuz. Topkapı Sarayı'nın mutlak masraf defterleri, vilayetlerde günlük fiyatları yani narhları tespit eden mahkeme sicilleri ve bazen hiç umulmadık yemek tarifi kitapları gibi kaynaklardan söz ediyoruz.

Yeryüzü tarihinin ülkeleri ve insan kitlelerini iç içe geçirdi diye tasvir edilen 18. asrını ele alalım. İngiltere'de gazete sadece büyük şehirde değil, küçük şehirlerde bile çıkıyordu. Hatta bazı halde kilise ve yardım kurumlarının bastığı bültenlerde bu gibi yardımlardan yararlanan fakirlerin sayı ve isimlerinin olduğunu, bir meslektaşımız, Aykut Kansu kaleme almıştı. Oysa, aynı dönemde böyle teferuatlı kaynaklar biz de bulunmaz; ama bunun için geniş halk kitlelerinin hayatını ve tüketim ölçülerini tespit edemeyeceğimiz demek yanlıştır. Resmî evrakın başka şubelerinden dolayı bilgiler elde edebiliriz; hatta edebi metinler bile yardımcı olabilir.

Nihayet, kendi ulusal ve yerel kaynaklarımız yardımcı olmasa bile başka kaynaklara başvururuz. Ülkemizi ziyaret eden seyyahların, diplomatların bıraktığı seyahatnameler veya ticaret erbabının işlerini takip eden konsolosların raporları bu bütündür.

Mesela, 19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu için Britanya konsoloslarının tutmak zorunda oldukları ve basılı halde Britanya parlamentosuna sunulan raporlar, önemli kaynaklardır. Üstelik bu seyahatname gibi kaynaklarda maddi bilginin ötesinde zihniyet tarihini tespit edecek çok önemli veriler ve ifadeler yer alır. 16. yüzyıl sonunda Alman seyyah Salomon Schweigger, “Türklerin umumi bina ve mabetleri evleriyle mukayese edilmeyecek kadar muhteşem, oysa paşa evleri bile mütevazı ve hasisçe yapılmış” diyor. Bu, Protestan bir hayat görüşünün yansıması olan bir değerlendirmedir. Bu, açıkçası biz batılı seyyahları okuduğumuz gibi mesela Fransız tarihçi ve toplum bilimci çevrelerde de Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi gibi eserler okunmakta ve yeni değerlendirmelere konu olmaktadır. Bu nedendir ki tarihçinin değişik dillerdeki malzemeyi takip edip değerlendirebilmesi şarttır.

